

Зятковська Л.І.,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри фінансів підприємств

Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Ринкова трансформація економічної системи України передбачає зміни інституціонального середовища з метою створення оптимальних умов для економіко-соціального розвитку суспільства. Процеси трансформації економіки передбачають розв'язання низки завдань, що актуалізує дослідження концептуальних підходів щодо визначення таких понять, як фінансова діяльність та фінансові ресурси. Важливим є розкриття сутності поняття фінансової діяльності підприємства та економічної природи фінансових ресурсів – основного джерела фінансового забезпечення відтворювальних процесів.

Market transformation of Ukraine's economic system provides for changes in the institutional environment with the purpose of creating optimum conditions for economic and social development. The processes of economic transformation envisage the solution of a string of tasks which makes actual the research of conceptual approaches to definition of such notion as financial activity and financial resources. It is important to reveal the essence of the notion financial activity of an enterprise and economic nature of financial resources – the main source for financial ensurance of reproducible processes.

Ринкова трансформація економічної системи України передбачає докорінні зміни інституціонального середовища з метою створення оптимальних умов для економіко-соціального розвитку суспільства.

Інституціональне середовище визначає тактику і стратегію підприємств щодо їх фінансового забезпечення фінансовими ресурсами, отриманими від проведення звичайної діяльності з метою розв'язання таких основних завдань: формування оптимальної структури капіталу підприємства і вибір сфери його використання з метою забезпечення стабільності грошових надходжень і прибутковості; забезпечення фінансовими ресурсами поточної операційної, фінансової та інвестиційної діяльності; забезпечення виконання фінансових зобов'язань перед діловими партнерами, бюджетом і державними цільовими фондами; фінансового забезпечення виробничого розвитку. Розв'язання згаданих завдань в умовах трансформаційної економіки актуалізує дослідження концептуальних підходів до з'ясування таких понять як “фінансова діяльність” та “фінансові ресурси”.

Проблеми формування ринкового середовища в країні сприяли поширенню наукових досліджень, пов'язаних із з'ясуванням сутності фінансового забезпечення підприємств і його матеріальної основи – фінансових ресурсів, які здійснили В.І. Арначій, В.Г. Белоліпецький, Л.Д. Буряк, А.Г. Загородній, М.Я. Коробов, Г.Г. Нам, К.В. Павлюк, А.М. Поддєрьогін, В.М. Родіонова, О.О. Терещенко та ін.

Однак у дослідженнях згаданих науковців-економістів основну увагу приділено суто теоретичним проблемам, і насамперед природі фінансових ресурсів підприємств реального сектору економіки. Меншою мірою з'ясовувалася проблематика ролі й місця фінансових ресурсів у забезпеченні інвестиційної і поточної діяльності підприємств.

Метою статті є розкриття сутності поняття фінансової діяльності підприємства та економічної природи фінансових ресурсів – основного джерела фінансового забезпечення відтворювальних процесів.

Тривалий час у фінансовій науці була відсутня усталена точка зору щодо визначення поняття “фінансова діяльність підприємства” незважаючи на те, що воно вживається фінансистами упродовж кількох десятиків років.

У 80-х — 90-х роках ХХ століття у прикладних дослідженнях і насамперед тих, які належали до рахівництва, аналізу, зокрема у працях М.Р. Ковбасюка та ін., Ю.К. Петрова, С.І. Шкарабана, використовувалося поняття “фінансова діяльність”, хоча й ототожнювалося з поняттям “фінансово-господарська діяльність”^{1,2,3}.

З початком ринкових перетворень, коли держава і суб'єкти господарювання безпосередньо зіткнулися з необхідністю організації фінансової діяльності суб'єктів господарювання та їх фінансового забезпечення на нових засадах, розуміння внутрішнього змісту понять “фінансова діяльність” і “фінансове забезпечення” стало важливим і актуальним. У зв'язку з тим, що фінансова діяльність має прикладний характер, наведемо кілька її визначень сучасними економістами на мікрорівні.

Наприклад, фінансову діяльність підприємств М.Я. Коробов трактує як “...управління процесом формування й використання всіх грошових фондів, які утворюються для опосередкування розподільних відносин на всіх стадіях суспільного відтворення”⁴. В.І. Арначій, В.Д. Чумак, О.Ю. Смолянська, Л.В. Черненко вважають, що “Фінансова діяльність — це діяльність, спрямована на забезпечення підприємства фінансовими ресурсами, досягнення ним певних цілей економічного і соціального розвитку”⁵. Слід зазначити, що наведені визначення не чітко і однозначно відображають суть фінансової діяльності підприємств. Так, М.Я. Коробов практично зміщує фінансову діяльність підприємств з управ-

¹ Ковбасюк М.Р., Соколовская З.Н., Беспалов В.М. Анализ финансовой деятельности предприятий с использованием ПЭВМ. — М.: Финансы и статистика. — 1990. — 96 с. — С.6—7.

² Петрова Ю.К. Финансовая служба предприятия. — М.: Экономика, 1974. — 62 с. — С. 15.

³ Шкарабан С.И. Оперативный анализ финансово-хозяйственной деятельности производственного объединения. — М.: Финансы, 1978. — 96 с. — С. 12.

⁴ Коробов М.Я. Финансы промышленного предприятия: Підручник. — К.: Либідь, 1995. — 160 с. — С.13.

⁵ Арначій В.І., Чумак В.Д., Смолянська О.Ю., Черненко Л.В. Фінансова діяльність підприємств: Навч. посіб. — К.: ВД „Професіонал”, 2004. — 240 с. — С. 14.

лінням фінансами підприємств, акцентуючи увагу на процесі формування й використання всіх грошових фондів, які утворюються для опосередкування розподільних відносин на всіх стадіях суспільного відтворення. Не виділяється чіткістю й змістовністю визначення фінансової діяльності В.І. Арначія, В.Д. Чумака та інших, у якому вони акцентують увагу лише на потребі у забезпеченні підприємства фінансовими ресурсами.

На наш погляд, поняття “фінансова діяльність”, як і “фінанси підприємств”, є системним й багатофункціональним і має відображати не лише розподільні процеси і забезпечення підприємства фінансовими ресурсами та їх використання на всіх етапах створення та споживання матеріальних благ і розширеного відтворення, а й механізм здійснення такої діяльності. З огляду на це ми вважаємо більш точним і повним визначення фінансової діяльності як системи використання різних форм і методів формування й використання всіх грошових ресурсів та методів фінансового забезпечення функціонування підприємств з ціллю досягнення ними поставленої мети в операційній та інвестиційній діяльності. Або, як уточнюють автори цього визначення, фінансова діяльність — це та практична діяльність, що забезпечує життєдіяльність підприємства, поліпшення її результатів⁶. Схожим є визначення фінансової діяльності О.О. Терещенком. Фінансова діяльність (у широкому розумінні), на його думку, містить весь комплекс функціональних завдань, що здійснюють фінансові служби підприємства, пов’язаних з фінансуванням, інвестиційною діяльністю та фінансовим забезпеченням (обслуговуванням) операційної діяльності суб’єкта господарювання⁷.

На підставі аналізу згаданих визначень фінансової діяльності підприємства можна зробити висновок, що фінансова діяльність фінансових служб, яка забезпечує життєдіяльність підприємства у сферах операційної та інвестиційної діяльності, відображає ту об’єктивну реальність, у якій за допомогою відповідних методів (засобів, прийомів, що використовуються для розподілу, формування й використання фондів грошових ресурсів) реалізується його фінансове забезпечення.

Фінансове забезпечення діяльності підприємств, з одного боку, передбачає формування й використання фінансових ресурсів для задоволення потреб суб’єкта господарювання, регламентованих відповідними нормативними актами, які визначають способи їх мобілізації, розподілу й використання на всіх рівнях господарського управління. З другого боку, його здійснюють шляхом використання методів залучення ресурсів: самофінансування, банківського кредитування, бюджетного фінансування й кредитування, перерозподілу кош-

⁶ Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. — 3-тє вид., перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2000. — 460 с. — С.14.

⁷ Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб’єктів господарювання: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2003. — 554 с. — С. 16.

тів, розміщення фінансових інструментів і боргових зобов'язань, які передбачають визначення потреби в ресурсах, встановлення доцільності й ефективності їх застосування.

Якісна й кількісна характеристика фінансового механізму визначається обсягом фінансових ресурсів, які він забезпечує підприємству внаслідок розподілу створеного продукту. При цьому важливим, на нашу думку, є не лише обсяг ресурсів, а й їх структурований потік, який значною мірою гарантує фінансову стійкість і незалежність підприємства. Однак для встановлення місця й ролі фінансових ресурсів у фінансовому забезпеченні суб'єкта господарювання, насамперед у розширеному відтворенні, вони повинні бути теоретично глибоко обґрунтованими.

У фінансовій літературі досі відсутні єдині підходи до визначення економічного змісту фінансових ресурсів, їх складу, джерел формування і, відповідно, впливу на ефективність господарювання. Одні економісти вважають, що фінансові ресурси — це сукупність коштів, що перебувають у розпорядженні суб'єктів господарювання. Такої точки зору дотримуються, зокрема, А.Г. Загородній, Г.Г. Нам та інші^{8,9}. Вони визначають фінансові ресурси як грошовий потік, не акцентуючи уваги на джерелах їх формування, цільовому призначенні, впливові на формування майнового статусу підприємства. З таким обґрунтуванням економічної природи фінансових ресурсів навряд чи можна погодитися цілком. Інші вважають, що фінансові ресурси мають відповідати певним критеріям, а саме джерелам їх створення й цільового призначення. Наприклад, прихильниками такої точки зору на природу фінансових ресурсів є В.М. Родіонова, К.В. Павлюк та інші. Так, В.М. Родіонова основну увагу акцентує на призначенні фінансових ресурсів. Фінансові ресурси підприємства, вважає вона, — це "...грошові доходи й нагромадження, які перебувають у розпорядженні суб'єкта господарювання і призначені для виконання фінансових зобов'язань, здійснення витрат розширеного відтворення та економічного стимулювання працівників"¹⁰. К.В. Павлюк розглядає природу фінансових ресурсів у ширшому діапазоні й акцентує увагу на тому, що "Фінансові ресурси — це грошові нагромадження й доходи, які створюються в процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення..."¹¹. Незважаючи на різні

⁸ Загородній А.Г., Вознюк Г.А., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. — 2-ге вид. — Львів: "Центр Європи", 1997. — 576 с. — С. 394–395.

⁹ Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. — 3-тє вид., перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2000. — 460 с. — С. 10.

¹⁰ Финансы / Под ред. проф. Родионовой В.М. — М.: Финансы и статистика, 1982. — 431 с. — С. 49.

¹¹ Павлюк К.В. Фінансові ресурси держави: Монографія. — К.: НІОС, 1997. — 175 с. — С. 15, 18.

акценти і повноту наведених вище визначень фінансових ресурсів, у них є спільна риса, яка, на нашу думку, заслуговує на увагу. Згадані вчені-економісти підкреслюють формування фінансових ресурсів із власними джерелами і фінансовими результатами суб'єктів господарювання. Ми приєднуємося до такої точки зору щодо економічної природи фінансових ресурсів.

Однак щодо розуміння того, що фінансові ресурси створюються у процесі розподілу й перерозподілу новоствореної вартості підприємством, у економістів відсутня єдність у поглядах. Наприклад, П.В. Коноховський вважає, що визначення фінансових ресурсів, подібні до наведених вище науковцями (В.М. Родіоною та К.В. Павлюк), відображають якісну ознаку ресурсів, яка характеризує їх значення на фіксований момент часу¹². О.В. Васюренко і Г.М. Азаренкова створення фінансових ресурсів у процесі розподілу й перерозподілу новоствореної вартості вважають підтвердженням того, що вони є певним рухомих запасом грошових ресурсів¹³. Н.Н. Пойда-Носик і С.С. Грабарчук схильні обмежувати фінансові ресурси лише обсягом нерозподіленого прибутку, який капіталізується і веде до збільшення акціонерного капіталу¹⁴.

На нашу думку, визнання фінансових ресурсів запасом грошових ресурсів не можна сприймати буквально. Це означає, що під фінансовими ресурсами не слід розуміти лише сукупність усіх грошових ресурсів (власних і позичених), які надійшли на підприємство за певний період або на певну дату, або обмежувати їх одним джерелом — нерозподіленим прибутком, який капіталізується і веде до збільшення акціонерного капіталу. Такі погляди на природу фінансових ресурсів звужують коло джерел їх формування. Передусім це стосується амортизаційних відрахувань, при нарахуванні яких капітал суб'єкта господарювання не збільшується, оскільки вони призначені забезпечувати просте відтворення за ліквідації зношених основних засобів і відображають частину вартості спожитого основного капіталу. Однак при збереженні основних засобів у робочому стані упродовж всього ефективного терміну їх експлуатації, коли частина витрат на капітальний ремонт і поліпшення необоротних активів у межах 10 % їх балансової вартості може відноситися на витрати (собівартість), амортизаційні відрахування спрямовуються на фінансування витрат, пов'язаних з придбанням основних засобів, нематеріальних і довготермінових фінансових активів — складових власного основного капіталу. Тому сукупна оцінка основного капіталу за справедливою (ринковою) вартістю у такому разі відображатиме збільшення акціонерного капіталу.

¹² Коноховский П.В. Микроэкономическое моделирование банковской деятельности. — СПб.: Питер. — 2001. — 224 с. — С. 147.

¹³ Васюренко О.В., Лазаренкова Г.М. Фінансове управління потребує точного визначення окремих понять // Фінанси України. — 2003. — № 1. — С. 28—33.

¹⁴ Пойда-Носик Н.Н., Грабарчук С.С. Фінансові ресурси підприємства // Фінанси України. — 2003. — № 1. — С. 96—103.

Дослідження економічної природи фінансових ресурсів через призму джерел їх формування проявляється у виробленні економістами єдиних підходів до їх класифікації за джерелами формування. Однак сьогодні відсутнє чітке окреслення кола джерел формування фінансових ресурсів, що впливають на вибір напрямів підвищення ефективності фінансового механізму. Характерним для класифікацій фінансових ресурсів за джерелами їх формування, запропонованих теоретиками, зокрема В.Г. Белоліпецьким та Л.Д. Буряком^{15,16}, є включення до джерел їх формування не лише власних (чистий прибуток, амортизаційні відрахування), а й прирівняних до власних коштів у вигляді кредиторської заборгованості, бюджетних асигнувань, позик банків, коштів інших підприємств.

Однак, аналізуючи основні засади віднесення грошових ресурсів, а в окремих випадках надходжень в інших формах (лізинговий або товарний кредит, нематеріальні активи, корпоративні права), які визнаються джерелами формування фінансових ресурсів, можна твердити наступне.

Не викликає сумніву віднесення до фінансових ресурсів чистого прибутку, включаючи реінвестовані кошти резерву на виплату дивідендів та амортизаційних відрахувань, які є відшкодуванням інвестицій, профінансованих у минулі періоди за рахунок власних коштів.

Можна вважати виправданим віднесення до фінансових ресурсів коштів і вартості активів, які внесені засновниками (акціонерами) до статутного (фонду) капіталу підприємства (товариства) і цільових коштів на його поповнення, включаючи емісійний дохід; коштів і активів, що надходять підприємствам у вигляді бюджетних асигнувань, міжнародної допомоги, коштів за перерозподілом, сум страхових відшкодувань або коштів і активів без вимоги повернення їх власнику. Надходження останніх на вимогу чинного законодавства привласнюються юридичними особами на праві власності або повного господарського відання, тобто прирівнюються до прибутку. При цьому зазначимо, що кошти і вартість активів, які надходять суб'єктам господарювання безоплатно або без вимоги їх повернення власнику (кошти інших підприємств, міжнародної допомоги), оподатковуються у розмірах відповідно до вимог чинного законодавства. Кошти, отримані суб'єктами у вигляді бюджетних асигнувань, за перерозподілом від міністерств, асоціацій, концернів, набувають статусу спеціальних і включаються в оборот підприємства без їх оподаткування.

На нашу думку, допустимим є включення до фінансових ресурсів окремих видів сталої кредиторської заборгованості, яка перебуває у розпорядженні господарюючого суб'єкта в оптимальних розмірах (стійких пасивів). Зазвичай до стійких пасивів відносять мінімальну заборгованість за заробітною платою і нараху-

¹⁵ Белоліпецкий В.Г. Финансы фирмы. — М.: ИНФРА. — 1998. — 298 с. — С. 65.

¹⁶ Буряк Л.Д. Фінансові ресурси підприємства // Фінанси України. — 2000. — № 9. — С. 23—27.

ваннями на заробітну плату. Слід зауважити, що для державних комерційних підприємств, державних підприємств-монополістів і підприємств з часткою державного майна у статутному капіталі стійкі пасиви включені у дохідну частину фінансового плану¹⁷.

Зауважимо, що окремі економісти висловлюються за включення до стійких пасивів несплачених податків і зборів, які тимчасово перебувають у господарському обороті підприємств. Наприклад, О.В. Васюренко і Г.М. Лазаренкова рекомендують розширити коло стійких пасивів шляхом включення до їх складу податкових пільг або податкового кредиту¹⁸. Ідея щодо офіційного включення тимчасової заборгованості за податками і платежами до складу стійких пасивів не є новою, але не реалізована на практиці, оскільки така заборгованість є вкрай нестабільною, що може негативно позначитися на виконанні податкових зобов'язань перед бюджетами усіх рівнів. Більше цього, згадані економісти пропонують до складу стійких пасивів включати податкові пільги. На нашу думку, така пропозиція може розглядатися за умови, коли законодавець запровадить порядок обов'язкового обліку коштів, одержаних юридичними особами у зв'язку з наявністю пільг щодо оподаткування, і забезпечення цільового використання таких коштів.

Суттєвою відмінністю описаних вище коштів, прирівняних до власних (стійких пасивів), від власних фінансових ресурсів є те, що вони не належать підприємству і не перебувають у розпорядженні підприємств на праві власності або господарського відання і використовуються підприємством на безоплатній основі. Тому нелімітований період використання стійких пасивів у господарському обороті підприємства та їх використання на безоплатній основі дає можливість вести мову про визнання їх фінансовими ресурсами.

Найбільш проблематичним, на нашу думку, є включення до складу фінансових ресурсів позичених коштів у будь-якій формі. Звісно, кредитні ресурси позитивно впливають на фінансову діяльність й фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання за умови, що кожна гривня таких коштів приносить додатковий дохід, достатній для покриття витрат на їх обслуговування і отримання прибутку. Залучивши до господарського обороту комерційні, банківські або бюджетні позики, підприємство збільшує обсяг інвестиційних ресурсів у конкретний період, за умови забезпечення вилучення у майбутні періоди з обороту суми основного боргу, заміненого власними фінансовими ресурсами (чистим прибутком і амортизаційними відрахуваннями).

Критичний аналіз класифікаційних ознак фінансових ресурсів підприємств за джерелами їх формування дає змогу твердити, що основними джерелами фор-

¹⁷ Методичні рекомендації про порядок визначення нормативу власних обігових коштів. — К.: Державний комітет промислової політики України, 2000. — 28 с. — С. 9—10.

¹⁸ *Васюренко О.В., Азаренкова Г.М.* Фінансове управління потребує точного визначення окремих понять // *Фінанси України*. — 2003. — № 1. — С. 28—33.

мування фінансових ресурсів є: власні кошти й фінансові активи, якими суб'єкти господарювання користуються на правах власності або за згодою власника на правах повного господарського відання чи оперативного управління; кошти, порівняні до власних (стійкі пасиви). Тобто фінансові ресурси — це власні й порівняні до власних кошти і фінансові активи, які перебувають у розпорядженні підприємств на праві власності, передбаченому законодавством.

Щодо позичених коштів, які заміщують потребу у власних фінансових ресурсах для розширеного відтворення, їх варто визнавати стабілізуючими фінансовими ресурсами, які разом із власними формують інвестиційні ресурси підприємств¹⁹.

Підсумовуючи полеміку щодо сутності фінансових ресурсів і встановлення їх якісної та кількісної характеристик, що є важливим для формування матеріальної основи фінансової діяльності підприємств, зауважимо, що для організації фінансового забезпечення діяльності підприємств цього недостатньо. На нашу думку, головні завдання фінансового забезпечення є ширшими і полягають у мобілізації й спрямуванні грошових ресурсів, їх еквівалентів та майнових активів на фінансування операційної та інвестиційної діяльності підприємств; виборі форм фінансування та гарантуванні повернення кредиторам залучених до господарського обороту грошових ресурсів. Інакше кажучи, фінансове забезпечення (у широкому розумінні) є комплексом заходів, що забезпечують мобілізацію фінансових ресурсів у обсягах, достатніх для фінансування операційної та інвестиційної діяльності підприємств.

¹⁹ *Бланк И.А.* Управление прибылью. — К.: Ника-Центр, 1998. — 544 с. — С. 373.